

XIII. Erdélyi Tudományos Diákköri Konferencia

Kolozsvár, 2010. május 14–16.

(Jó) zsidó-e aki a Logosról beszél?

**A korai zsidó irányzatok identitásóvó szándékai
összefogással vagy egymás ellenében.**

Témavezető:

Dr. Zamfir Korinna, egyetemi előadótanár

Babeş-Bolyai Tudományegyetem

Római Katolikus Teológia Kar

Szerző:

Dénes Gabriella

Babeş-Bolyai Tudományegyetem

Római Katolikus Teológia Kar

Didaktikai teológia, III. év

Tartalomjegyzék

(Jó) zsidó-e aki a Logosról beszél?	1
A korai zsidó irányzatok identitásóvó szándékai	1
Előszó	3
Pártosodás.....	3
Politikai felfogás – vallási kapcsolatok.....	4
Főpapi cím és rang	5
Zsidó irányzatok.....	7
Szadduceusok	8
Farizeusok	9
Keresztelő mozgalmak	10
Esszénusok - Qumrán-közösség.....	11
IV. Antiochusz Epiphanesz	11
Következtetés	15
Bibliográfia.....	16

Előszó

Valahányszor zsidó történelemről beszélünk tisztában kell lennünk azzal, hogy tulajdonképpen ideológiák történelméről van szó. Mégpedig olyan ideológiáké, amelyek a zsidó hagyományt és örökséget formálták,¹ s ez alapján joggal merülhet fel a kérdés, vajon egyetlen judaizmusról van-e szó. A változatosság, a sajátosságok megléte egy társadalomban (vallási, etnikai, nyelvi, stb. csoportban) a keletkezési idejük kérdésfelvetéseit, s a válaszadási lehetőségeit is tükrözik. A Kr. e. 4-1. századok közt több zsidó irányzat is létezett, s valamennyi pontosan tudta a zsidó tradíciónak mely aspektusát óvja. A módszerük pedig mélyen abban gyökerezik, hogy (mai kifejezéssel élve) milyen zsidósággal rendelkeztek, s mit láttak veszélyeztetve, illetve eltorzultnak a saját korukban. A zsidó irányzatok alakulása és fejlődésének vizsgálatakor nem hagyhatjuk figyelmen kívül a dolog politikai vonatkozásait sem. A kor történelmét ismerve, tudhatjuk ezen időszak kérdésfelvetései között központi helyet foglalt el a politikai hatalomhoz való viszonyulás, az elfogadás-megalkuvás, (szélsőséges) elutasítás vagy a világi életből való kivonulás. Emellett pedig, éppen a hódító kultúrájának, nyelvének terjedése volt a másik fő kérdés, amire próbáltak választ találni.

Dolgozatomban néhány ismertebb zsidó csoport működési motivációjára, és a zsidó identitás őrzésének hellenizmus által kikövetelt módszereire mutatok rá az irányzatok bemutatásával.

Pártosodás

Júdea kis ország volt, vezetői tehetős papok és laikus családok köréből kerültek ki. Jóllehet a Sir 50, 1-21 idillikus képet fest a vezető csapatról, s általában hajlamosak is vagyunk elfogadni ezt, az említett részt érdemes összevetni más szentírási részekkel, melyek szintén ebből a korból származnak, ám pártosodásról, pártharcokról és gyilkosságról számolnak be.² Nyilván egy társadalom sincs pártok nélkül, hiszen mindenhol léteznek működő, szűkebb körre érvényes rendszerek, amelyekben kifejeződések a sztenderdtől eltérő gondolatok és nézetek. Azonban ennek hátulütője, hogy minél tagoltabb egy társadalom, azaz a közmegegyezés minél nehezebben jön létre,

¹ SCHIFFMAN, *From Text to Tradition. A History of the Second Temple & Rabbinic Judaism*, 1991, 2

² Néhány jelentősebb család: a főpap Oniád családja, Onias és Jázon (2Makk 3,1; 4,7), a Bilgah család, Simon, Menealus és Lysimachus (2Makk 3,4; 4,23-29), Hakkosz család, János és Eupolemus (1Makk 8,17; 2Makk 4,11), Hasmonaeus család (1Makk 7,5). Laikus családként meg kell említenünk a Tobiad nemzetséget, jóllehet a vonatkozó biblikus irodalomban nem tűnik fel csak Josephus Flaviusnál (Josephus FLAVIUS, *A zsidó háború*, Gondolat Kiadó, Budapest, 1975, 1.31-32).

annál inkább fenyegetett helyzetbe kerül a társadalom alapintézményeinek a léte.³ A meglévő csoportosulások közül valamelyikbe minden egyén tartozik, de amikor nézőpontjánk megfelelő stratégiáját kiválasztja, kikerülhetetlenül szembetalálja magát a közösségi elkötelezettség és a személyes szabadság kettősségével.⁴

Politikai felfogás – vallási kapcsolatok

A Kr. e. 4. század végén egy görög karizmatikus vezér, Nagy Sándor a makedón és görög egyesített hadtest élén harcba vonult Perzsia ellen. (Ekkor Palesztína még perzsa fennhatóság alatt állt) A perzsák legyőzését követően Nagy Sándor Babilont tette meg új birodalma fővárosának, s ezzel elindított egy olyan folyamatot, melyben Keletet és Nyugat kultúrája olyan közel került egymáshoz, amilyen közel korábban nem volt, és később sem lett.⁵ A nagyratörő uralkodó halála után birodalmát felosztották az oldalán harcoló hadvezérek között. Így három nagyhatalom volt születőben a keleti mediterráneumban: a Makedón Birodalom, az egyiptomi Ptolemaiosz Birodalom és a Szeleukida Birodalom.⁶ Az utóbbi két utóduralom egymást követve, hosszabb-rövidebb ideig fennhatósága alatt tartotta Palesztinát - a Ptolemaioszok Kr. e. 301 – 200/198, Szeleukidák Kr. e. 200/198 – 135 között.⁷

Izrael történelmét tekintve némi iróniával megjegyezhetnénk, hogy valószínűleg a vizsgált korszakig már megszokhatták a megalázó vazallusállam szerepet, azonban ez korántsem igaz. Már a legkorábbi elnyomatások idejéből van tudomásunk a hatalom ellen lázadó uralkodókról, netán (mai szóval élve politikai) pártokról.⁸ Az, hogy az elnyomásban milyen erősségű és minőségű válaszreakció született meghatározta az aktuális hatalomnak a leigázottakkal szemben alkalmazott politikája is.

Kr. e. 2. század közepén Júdea nagyobb válságba került, mint az elmúlt néhány évszázadban, amikor ugyan függő viszonyban volt, de vallási életébe nem avatkoztak bele brutálisan. Az említett korban a Makkabeus-lázadás (Kr. e. 166.) eredményes volt ugyan,

³ BODÓ Barna, *Az identitás egyetemessége*, Polis Könyvkiadó, Kolozsvár 2004, 14

⁴ BODÓ, *Az identitás egyetemessége*, 68

⁵ BERTRAM, Stephen, *Élet az ókori Mezopotámiában* (ford. Kmilcsik Ágnes), Gold Book, h.n. 2003, 22

⁶ DORAN, Robert, *The first book of Maccabees*, in: *The New Interpreters Bible IV*, ed.s Long, G. Thomas et alii, Abingdon Press, Nashville, 1996, 4

⁷ Vö. DONNER, Herbert, *Geschichte des Volkes Israel und seiner Nachbarn in Grundzügen 2*, Grundrisse zum Alten Testament 4/2, Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen 1995, 507

⁸ Például: Hananja próféta, Jeremiás kortársa a babiloni fogság idején a közeli szabadulásról beszél és látítja a népet Babilon ellen, s mindezt teszi egy Babilon-ellenes ülés idején Jeruzsálemben. (Vö. KŐSZEGHY Miklós, *Babilontól Jeruzsálemig: a kommunikáció csapdái*. In: *AETAS – Történettudományi Folyóirat* 2002/1, 45). De ilyen kategóriába sorolhatjuk be a Makkabeus lázadást, s a zélóta megmozdulásokat is.

megszűnt Júdea függősége más nagyhatalmaktól. Az uralomra lépő zsidó hatalom a politikai tisztogatás után a kultusz tisztaságát is helyreállította, azonban a főpapi széket már nem a szokásos előírás szerint töltötték be. A cádokita papi ág nem került vissza a hagyomány szerint nekik járó rangra, hanem pénzzel és megalkuvással mások lettek az említett cím birtokosai (Vö. pl. 2Makk 4,7), s a vallási rang erőteljes politikai töltettel telítődött.⁹

Főpapi cím és rang

A zsidó világban a főpapi státus nem csupán vallási, hanem egyszersmind politikai töltetű is volt, lévén a világi hatalom isteni eredetüként felfogott, s ki más lehetne kompetensebb személy a világi hatalommal való közreműködésre, mint a főpap. Főpap szerepe!!!

Jeruzsálem társadalma a vizsgált korban teokratikus, pontosabban hierokratikus berendezettségű volt. A görög történész Abderai Hecataeus¹⁰ munkájából nyerhetünk betekintést a kor társadalmi viszonyaiba. Így tudhatjuk, hogy a főpap a civil és a vallásos életben is vezető szerepet töltött be. Ennek bizonyítéka, hogy 332-ben Nagy Sándorral a főpap találkozik¹¹, a 3. században a spártaiak a Jeruzsálemnek szóló levelet szintén neki címzik¹². További tudósítás a főpap tekintélyéről Sirák fiánál található, ő kiemeli a főpap templomépítő és erődítő tevékenységét (Sir 50, 1-21). Az általa használt irodalmi eszközökből arra következtethetünk, hogy nagyon magas presztízse volt a főpaprak, hiszen úgy jelenik meg a főpapi tisztség, mint amely magasabb a dávidi királyságnál.¹³ Hecataeus arról is beszámol, hogy a főpapok a nép vezéregyéniségei voltak, főként a bírói és tanítói tekintélyük volt kiemelkedő. Sirák fia (akárcsak a papi dokumentumok a biblikus irodalomban) a főpapok tekintélyével teszi hozzávetőlegesen egyenlővé a papi kasztét, mint a zsidó nép „csúcsát”. Ugyanő számol be arról is, hogy a papok anyagilag is nagyon jól álltak, nem csupán tekintélyük volt. Arra törekedtek, hogy minél nagyobb földterületeket szerezzenek maguknak, s emellett a nép közösségi ügyeinek adminisztrálásáért tízedet kaptak.¹⁴ (Azt a tízedet, amely korábban a Szám 18,24 és a Neh 10, 38-39 alapján a levitákat illette meg.) De ez a gyakorlat a perzsa uralom késői

⁹ KOMORÓCZY Géza, *Kiáltó szó a pusztában. A holt-tengeri tekercek*, Osiris, Budapest 1998, 25

¹⁰ Hecataeus munkáját egy Kr. e. első századi görög író, Diodorus Siculus tolmácsolásában ismerjük. Vö. DORAN, *The first book of Maccabees*, 6

¹¹ Vö. COHEN, J. D. Shaye, Alexander the Great and Jaddus the High Priest According to Josephus, In: *AJS Review*, Vol. 7, 1982, 41-68

¹² Vö. LEVINE, I. LEE, *Jerusalem. Portrait of the City in the Second Temple Period (538 B.C. – 70 C. E.)*, The Jewish Publication Society, Philadelphia 2002, 51

¹³ Hecataeus beszámolóját ismerteti: LEVINE, *Jerusalem*, 53

¹⁴ uo.

szakaszában megváltozott és a második (Tób1,7) és az első században (Judit 11,13) már nem volt érvényben. Szükségtelen mondani, hogy a tized elfogadása nagy gazdasági hasznot eredményezett. A Josephusnál található Tobiad történet arról tudósít, hogy a főpap adót fizetett a Ptolemaioszoknak, ezért a főpapi ereje egy nem-papra, Tobiadra szállt. Ebből a megjegyzésből is lehet arra következtetni, egybevetve a 2Makk-ban lévő Jázón történettel, hogy ebben az időben Júdeában nem volt más tekintély csak a főpapi, kivéve, ha a Ptolemaioszok vagy Szeleukidák nem állítottak más uradalmi tisztségviselőt melléjük.¹⁵

Jeruzsálemben azonban nem csupán a főpapok, hanem a gerúzia tagjai is nagy tiszteletnek örvendtek, s emellett bizonyos kormányzási erővel is rendelkeztek. Erről az osztályról azonban nem tesz említést sem Hecataeus sem a spártai király. Létezésüket csupán néhány kései, Kr. e. a harmadik, illetve első századból származó adattal lehet bizonyítani. Például a 3Makk 1,8 említ egy olyan tanácsot, amelyet a Kr. e. 217-ben történetekre reagáló 198-ban kelt levelében III. Antiochusz címzettjévé tesz. Nem sokkal az után a gerousia ismét említődik egy V. Antiochusznak íródott levélben (2 Makk 11,27). Ez a két szeleukida érából származó levél arra mutat rá, hogy a gerúzia a zsidó nép hivatalos testülete volt, a főpap pedig továbbra is a legtekintélyesebb személy.¹⁶

III. Antiochus Kr. e. 200 körül Paniumnál legyőzi a rivális ptolemaioszokat, és ezzel egyidőben elfoglalja Júdeát is. Kr. e. 176/175 telén IV. Antiochus került a szeleukidák trónjára. Ezekben az időben egy bizonyos Onias volt a főpap. Neki volt egy testvére Józsue, aki felvette a Jázon nevet és magának követelte a főpapi hivatalt. Józsue a királynak nagy pénzösszeget ígért, és egy Gymnasium (atlétaiskola) és egy a gymnasion látogatása nyomán létrejövő Ephebion (fiatal emberek egyesülete) létrehozását is tervbe vette. Ez egy nyilvánvaló lépés volt a hellenizálódás útján és a törvényhű zsidók szemében pedig az atyák útjáról való letérést jelentette.¹⁷ A 2Makk írója megjegyzi, hogy a papnak már nem volt kedve bemutatni az oltáráldozatot, a templom és áldozat lekicsinylése oda vezetett, hogy az emberek inkább a mérkőzésekre jártak. (2Makk 4,14)

¹⁵ DORAN, *The first book of maccabees*, 7

¹⁶ LEVINE, *Jerusalem*, 54

¹⁷ RENCKEN, H, *Die Religion des Alten Testamen*, in *Die biblische Welt I.* (ed. COOLS, P.J. et alii), Walter Verlag, Olten und Freiburg im Breisgau, 1965, 546

A hellenizáció idején nem zárkozott el Jeruzsálem a birodalomtól. A birodalmi körforgásban való részvételükre bizonyíték például a Kr. e. 270-ből fennmaradt, Spártából származó levél, melynek megfelelője megtalálható 1 Makk 12, 20-23-ban.¹⁸

Bizonyos az is, hogy Jeruzsálemben volt némi a hellén kultúrába való integrálódási szándék. Ebben a korban létrejött egy gazdasági színvonal, találtak a *Dávidi városi* ásatásokon több mint ezer lezárt cserépkancsót, amelyek Rodosz szigetéről származtak. Ezek a hivatalos rodoszi pecséttel lezárt kancsók a Kr.e. 4-1. század között kerültek Jeruzsálembe, nagytöbbségük a harmadik század közepe és a második század közepe között. Ezek az amforák a főpapnak és a papoknak voltak címezve és valószínűleg a korban a Római Birodalom területén nagyon népszerű italnak számító bort szállították bennük.¹⁹ E nagymértékű borfogyasztás két dolgot is bizonyít: egyrészt ebben a korban a *halakah*, a késő rabbinikus tanítás még nem létezett, másrészt Jeruzsálem részét képezte a korabeli kereskedelmi hálózatnak.

Palesztina fontos kereskedelmi út részét is képezte Szíria és az Arab Fél-sziget között. Ezt egy ptolemioszi hivatalnok, Zénón feljegyzéseiből tudjuk, akit Kr. e. 259-ben küldtek erre a vidékre. Ott tartózkodása idejéről több mint 40 feljegyzést ismerünk. Ezekben számolt be többek között az olaj-, bor- és rabszolgakereskedelem működéséről.

Zsidó irányzatok

A különböző zsidó irányzatok kialakulása valószínűleg többsikú értelmezést kívánna meg, legalábbis szociális, politikai és teológiai megközelítéseket mindenképp. A hellénizmus, a görög nyelv és kultúra megjelenése három igencsak fontos változást hozott a zsidó világba. Az első felmerülő kérdés kézenfekvő minden esetben, ha egy nép másik kultúrával találkozik – hogyan kell viszonyulni hozzá, érdemes-e megtanulni a nyelvet, megismerni a más kultúrát, és főképp mennyire szabad elmélyülni a másban?

¹⁸ A spártaiak motivációja ismeretlen, de a szövegből kissejlik némi információ, hogy a spártaiak és a zsidók már korábban is valamiféle kapcsolatban álltak egymással. Haceteaus elképzelhetőnek tartja, hogy az egyiptomi fogság idején levándoroltak leszármazottai lehetnek a spártai emberek, hiszen van némi etnográfiai hasonlatosság a két nép között. (Vö. LEVINE, *Jerusalem*, 55) Nem ismerjük az előbb említett levélre adott választ, csupán egy későbbi reakciót, amikor 125 évvel később Hasmoneus Jonatan küldött a spártaiaknak egy levelet, amiben felelevenítette ezt a kapcsolatot (1Makk 12,1-18). Jóllehet nem maradt fenn a két levél közti időszakból semmi konkrét bizonyíték arra vonatkozóan, hogy a két város kapcsolatban állt volna folyamatosan, de néhány elejtett megjegyzés (pl 2Makk 5,9) alapján állítható, hogy mégis így volt.

¹⁹Zénón feljegyzéseiről lásd: LEVINE, 55

A következő probléma, amely nem csak a hellén kultúra hozadéka volt, a technikai modernizáció és annak hatása az életvitelre. A vallás általábanvéve az életmód szabályozása is. Az átalakuló településstruktúrában már egyre inkább érvényét veszti, vagy megvalósíthatatlanná válik néhány korábbi szabály. A kérdés ehhez kapcsolódóan az, lehet-e a hagyományos előírásokat az új körülményekhez igazítani, azaz tulajdonképpen megengedőleg értelmezni?

A harmadik kihívás a hagyomány lassú elkopása. A görög életstílusban nem, vagy csak kis szerepet kapott a zsidó életszabályozás, s ebből a szemszögből nézve, egyre inkább értelmetlenné vált néhány hagyomány, szabály, törvény.²⁰

A kialakuló pártok valamilyen módon a felvetett kérdésekre válaszolnak, saját módjukon. A most következő leírások a teljesség igénye nélkül villantják fel a kiválasztott pártok sajátosságait, hogy a kihívásra adott válaszuk milyenségét jobban megérthessük.

Szadduceusok

Zsidó irányzat a második templom idejéből. Mint templomi papok az istentiszteletek levezetői és a szinedrion tagjai voltak, ez utóbbiban jelentős többséget képeztek. A megnevezésük valószínűleg Salamon főpapjának Szádoknak nevéből származik. Bármily meglepő, ez a jelentős hatalommal rendelkező párt nem hagyott írást magáról, mindent amit tudunk róluk, az az ellenfeleik, vagy kívülállók közlése.²¹ Éppen ezért nem alkothatunk róluk teljesértékű képet. Ezekből az írásokból azonban néhány fontos dolgot is megtudhatunk róluk. A szadduceusok nem fogadták el a szóbeli hagyományt, egyetlen tekintélyük az írott Tóra volt, még a prófétákat sem fogadták el. Ez az információ nem teljesen elfogadható, hiszen a Tóra tulajdonképpen minden írás kiindulópontja, ezen alapszik a zsidó törvény is, továbbá a zsoltárok imádkozása a napi liturgia szerves része volt.²² Ugyanakkor egyes kutatók mellett érvelnek, hogy a szadduceusok Dániel és Eszter könyve kivételével elfogadták a „farizeus”-kánont.²³ Az ApCsel 23,8-ból tudjuk, hogy ezen nézet képviselői elutasították a feltámadás gondolatát, az angyalok és lelkek létezésének lehetőségét, lévén ez a nézet is későbbi (makkabeusi időkben kezdet fejlődni e nézet), akárcsak az előbb említett könyvek. Az angyal-tan visszautasításának ténye azért

²⁰ A három kérdéskörrel bővebben lásd: KOMORÓCZY, *Kiáltó szó a pusztában*, 26

²¹ STEMBERGER, Günter, *The Sadducees their history and doctrines*. In: Cambridge History of Judaism, (ed. W. Horbury et alii), Cambridge University Press, Cambridge 1999, 428

²² Hoffmann A. Lawrence, Hallels, Midrash, Canon and Loss, Psalms in Jewish Liturgy. In: Psalms in Community, eds. H. W. Attridge – M. E. Fassler, Society of Biblical Literature, Atlanta 2003, 33-64.

²³ A nézet képviselőit hozza STEMBERGER, *The Sadducees their history and doctrines*. 436

áll ingatag lábakon, mivel a Pentateuchusban is megjelennek. Elképzelhető, hogy ebben az esetben a szadduceusok csupán a tan fejlődését nem fogadták el, s nem a létezésüket tagadták.²⁴ Ez azonban nem volt vallásellenes megnyilvánulás, hiszen a szadduceusok, lévén papok, csupán védték az addigi tanítást. A második templom lerombolása után, Kr. u. 70. után az irányzat megszűnt létezni.²⁵

Feltételezhetjük, hogy ezen irányzat képviselői, nem fogadták el a hellén hatásokat, akárcsak a vallásfejlődés következtében a judaizmusba bekerülő újabb elemeket sem.

Farizeusok

Szintén a második templom idejében létezett zsidó párt, a Hasmonaeus mozgalom idején, 160 körül alakult ki. Ebből az irányzathoz fejlődött ki Kr. u. 70. után a rabbinikus judaizmus. Elnevezésük (kiváltak, esetleg szakadárok) utalhat arra, hogy gondosan kerültek minden érintkezést, amely rituális tisztátalanságot eredményezett, illetve távol akarták tartani magukat a pogányoktól, vagy azoktól, akik a judaizmuson belül megfertőződni látszottak a pogányságtól (például a szadduceusok). A farizeusok Ezdrás örökösének tartották magukat, egyforma tekintélynek fogadták el a szóbeli és az írott hagyományt, s kidolgoztak egy olyan hermeneutikát, amely a halákhikus utasítások állandó újraértelmezését tette lehetővé. A felelősség fogalma került középpontba, hittek a lélek halhatatlanságában, a holtak feltámadásában és a cselekedetek méltó jutalmazásában, nem csak azon munkálkodtak, hogy a Törvényt igényes módon ültessék át a gyakorlatba, hanem pezsgővé tették a lelki-szellemi életet is, amelyben – minthogy maguk is közel álltak a néphez – helyet kaptak az eszkatológikus és messianisztikus várakozások. Mivel értékrendjük legfontosabb eleme a Tóra tanulmányozása volt, ezért sikerült túlélniük két olyan nagy csapást, ami a többi pártra nézve végzetesnek bizonyult. Ezek pedig a a templom 70-es lerombolása és a politikai függetlenség teljes elvesztése voltak. Utódaik egy templom nélküli judaizmust hoztak létre, számos akadémiát alapítottak Javnéban, majd Galileában, tovább finomították hermeneutikai eljárásukat, gondoskodtak a szóbeli hagyomány átadásáról és tanításaik megőrzéséről. Munkásságuk csúcspontja a Misna.²⁶

A farizeusok közel álltak a néphez, így tanításuk, megőrizve a monoteista-jahvista vonást, óhatatlanul is együtt változott a néppel, s még ha nem is fogadták lelkesedéssel a pogány

²⁴ Vö STEMBERGER, *The Sadducees their history and doctrines*, 441

²⁵ BOWKER, John, *Das Oxford-Lexikon der Weltreligionen*, Patmos Verlag, Düsseldorf 1997, 856

²⁶ ATTIAS, Jean-Christopher—BENBASSA Esther, *A zsidó kultúra lexikona* (ford. Pongrácz Mária), Balassi Kiadó, Budapest 2003, 84-85.

hellenizmust, az általánosan elfogadott nézeteket, amelyek nem álltak szöges ellentétben a judaizmussal, valószínűleg ők is elfogadták.

Keresztelő mozgalmak

A Kr.e. második századtól az ortodox zsidóság körében szokásban volt rituális fürdők, vagy alámerítkezések vétele, főként néhány híres fürdőhelyen. Ez a cselekedet egyrészt a tisztasági törvények betartásából fejlődött ki, erős aszketikus ráhatásra.²⁷ A korai judaizmus idején (valószínűleg) hasonló megfontolásból több keresztelő mozgalom is létrejött, s többnyire az ortodox zsidóság perifériáján létezett. A ránk maradt forrásokban ezek alig-alig jelennek meg, ezért pontos információkkal nem rendelkezünk róluk, azonban a mozgalomról alkotott képet elsősorban a keresztelő szekták közé is beillő híresebb és nagyobb mozgalmak²⁸ leírásaiból meríthetjük. A keresztelésről, illetve víz-ceremoniákról néhány zsidókeresztény irodalmi forrás is beszámol – többek között az Ádám és Éva élete és pszeudo-kelemen-i iratok is. A keresztelő közösségekről szóló szereteágazó, ám töredékes irodalomból sajnos a teljes történelmük rekonstruálhatatlan, de néhány közös elemet mégis ki lehet emelni.

A mozgalom bölcsője valószínűleg a Jordán folyóhoz köthető – minthogy végig ez a hely volt az ilyen irányzatok központja. A keresztelő szekták jellemző vonásai közé tartozik, s egyben központi jegye a keresztelés aktusa volt, mely egyfajta felkészítő szertartásnak számított, de többször is megismételheték, mind közösségi, mind egyéni úton.²⁹ (Azonban nem minden közösség, amely alkalmazta az alámerítést, vagy bármilyen más vízzel való megjelölés technikáját tartozik a keresztelő szektához!!!) A mágikus vagy szentségi értelmet hordozó keresztelés aktusa liturgiájuk központi elemévé vált. Ez általában folyó víz mellett, szabad ég alatt történt, mágikus-szentségi magyarázatokat kapcsoltak a keresztelés aktusához. Ugyanakkor az alámerítkezésnek a rituális tisztaság visszaállításában, a betegség megelőzésében és rontás elhárításában is szerepet tulajdonítottak. Hippolytus beszámol olyan esetről, amikor fajtalanok, menstruáció

²⁷ KURT Rudolph, *The baptist sects* In: Cambridge History of Judaism, (ed. W. Horbury et alii), Cambridge University Press, Cambridge 1999, 473

²⁸ Ide tartoznak a qumrani esszénusok, ebioniták, elkeszaiták, mandaeaiak (ők az egyetlen mai napig meglévő keresztelő közösség, róluk van a legtöbb információ), valamint Keresztelő János követői is.

²⁹ KURT Rudolph, *The baptist sects*, 471

után, illetve betegség megelőzése érdekében, démonok támadása ellen merítettek alá valakit.³⁰

Többnyire élesen elutasították a templomi és az áldozati kultuszt, tanításaikban nem egyszer szinkretista elemek is feltűnnek, de némely hagyományoknak igen fontos szerepet tulajdonítottak. Például a szombat szigorú megtartása mellett foglaltak állást, a körülmetélés elengedhetetlen volt. Többször szerepelt náluk a rituális kézmosás, mosakodás, mint általában a zsidó hagyományban.

Esszénusok - Qumrán-közösség

Néhányan a zsidók közül a kor kihívásaira adott válaszként a forrásokhoz nyúltak vissza. A qumráni megújulás kulcsszava: tešuva, megtérés – azaz a régi, tiszta formákhoz való visszatérés, az alkalmazkodásból eredő ráakodástól megtisztítani a vallást. Mivel minden aktuális eseményt a Bibliából magyaráztak szükségük volt némi „aktualizálásra”, hogy a kortárs problémákra választ kapjanak. Így alakították ki a mezopotámiai gyökerekkel rendelkező péšer műfajt.³¹ Ugyanakkor jellemző a közösségre, hogy az életvitelüket megváltoztatták és a mindennapokhoz képest szigorúbb életmódot folytattak, elkülönültek, hogy a tórai embereszményt megvalósíthassák. A „megtértek” kezdetben nem vettek részt a templomi áldozatban, ezt követően elvetették a templomi kultusz egészét. Önmaguk és a többiek között a tisztasággal³² húzták meg a határt. A közösség alapítóinak, az „igazság tanítójának” összetűzése támadt a főpappal, azaz a „gonosz kohénnel”, ugyanis elutasították a farizeusok hagyományokhoz való viszonyát, mind a szemléletet, mind a gyakorlatot.³³ Az ilyen jellegű félrevonuló csoportosulások nem csupán Qumránban léteztek, hanem a Damaszkuszi irat tanúsága szerint számos csoportban léteztek, illetve nem is a Kr. e. 2. század sajátjai, legalábbis a 1Makk2,29. 42 szerint.

IV. Antiochusz Epiphaneusz

Ez az utolsó fejezet, mely láthatólag nem kapcsolódik a témához, tulajdonképpen egy „esettanulmány”. Ennek témája pedig a szentírási Antiochus Epiphaneusz kép vizsgálata.

³⁰ Hippolytost idézi uo.

³¹ Vö. KOMORÓCZY, *Kiáltó szó a pusztában*, 28.

³² A „tisztá” vs. „szennyes” mind rituálisan, mind szociálisan erős elválasztás. Ez alapján alakították ki közösségi életük kereteit, ünnepeik rendjét és a naptárt. Mivel nem csupán az ünnepeik tértek el, hanem már a naptáruk is, kivonultak a templomból. Ez azonban nem volt elég, ki kellett vonulni a társadalomból is.

³³ KOMORÓCZY, *Kiáltó szó a pusztában*, 25.

Ugyanis a köztudatba negatív szereplőként vonult be, de vajon mindig és mindenki így gondolta, s vajon a Makkabeus könyvek szerzői egyetértettek-e ebben?

A kor nagy kihívása volt a hellén kultúra és mentalitás testközeli tapasztalata. Egyes zsidó csoportosulások egyet értettek a zsidó és hellén kultúra közelítésével, mások azonban nem. A Makkabeusok 1 és 2, illetve Dániel könyvéből némi szövegkritikai összehasonlítás elvégzése után egy igen érdekes képet nyerhetünk Antiochusz Epiphaneszről. Ugyanis az említett könyvekből ha nem is pontosan, de vázlatosan megérthetjük, hogy a hellenizmus mellett álló zsidók és a tradicionalisták hogyan látták az uralkodót és egyes cselekedeteit.

IV. Antiochusz Epiphanészt már kortársai közül is néhányan örültnek tartották. (Például kortársa Polübiosz ilyen szójátékot alkalmazott az uralkodó nevére: epiphanesz-epimanesz)³⁴. A Bibliában található megjegyzésekből pedig egyenesen arra a következtetésre juthatunk, hogy furios bestiaevel van dolgunk. A vallásüldöző magatartásának tárgyalását ezzel akár le is zárhatnánk. Azonban ez a róla alkotott kép nem állja meg teljesen a helyét. A IV. Antiochusz Epiphanész viselkedését magyarázó körében eddig két nagy párt alakult ki. Az elsőbe tartozók azt állítják, hogy az uralkodó frusztrációja³⁵ váltotta ki a vérengzést, a másodikba tartozók pedig amellett állnak ki, hogy e kettő nincs szoros összefüggésben egymással.

Vizsgáljuk meg, miről tudósít a Szentírás korszakra vonatkozó része – azaz az 1-2Makk és a Dán. A könyvek sorrendiséget tekintve első a Makkabusok első könyve, mely jobbára a hasmoneus lázadást ecseteli, ezt követi a Dániel könyve, majd a Makkabeusok második könyve zárja e sort, mely legfőképpen a templomról és a főpapról, illetve papok rivalizálásáról szól.³⁶

Mivel jelen munka célja elsősorban nem néhány kiemelt könyv tüzetes vizsgálata ezért csak utalásképpen néhány kiemelt részt vizsgálunk meg.

Elsőként nézzük az egységesítésre vagy **hellenizálásra** tett kísérletről a beszámolókat. A 2 Makk 61 azt mondja a király küldöncöt küldött Athénból. 1 Makk 1 ezzel szemben úgy tud az eseményről, a király levelet küld a birodalom minden népének, továbbá hozzáteszi,

³⁴ Idézi KARASSZON István, *Az Ószövetség varázsa*, Kréné 3, Új Mandátum Kiadó, Budapest 2004, 180

³⁵ IV. Antiochus Epiphanész sikeres hadjáratot vezetett Afrikába, de a római szenátus mégis visszavonulásra kényszeríti.

³⁶ A sorrendiségről bővebben lásd: NICKELSBURG, G. W. E., *Jewish Literature Between the Bible and the Mishnah*, SCM Press, London 1981, 114-121

hogyan ezen intézkedésnek örültek (latreia – kulturális és vallási öröm jelölésére használt szó) Izraelben.³⁷

A **körülmetelés betiltásának** () az uralkodó szempontjából semmi haszna nincs, egyértelműen a hellenizálódni kívánó zsidók akaratának érvényesülését láthatjuk benne.

A **disznóáldozat kötelezése** (1 Makk 1,47) sem politikai érdekből történik. A disznóézés tilalma nem volt meg a régi Izraelben, csak a fogság után fejlődött ki. Emellett szól az is, hogy a tircai (ma Tell el-Fár‘c) ásatásokon találtak disznóáldozati maradványokat. Tehát elképzelhető, hogy a disznóáldozat bevezetése nem valami újdonság volt, hanem egy régi, fogság előtti szokás felelevenítése. Ennek propagálói nyilvánvalóan a fogságban kialakult teológia és más változásoknak mondtak nemet (hasszidok?),³⁸ a papi törvény mellőzését propagálták, mivel ez látszott megakadályozni a többi nép közösségében élést.

E téma kapcsán felmerül a kérdés, vajon a disznóáldozatnak nincs-e köze a Dionüszosz-kultusszal való összemosás kísérletéről? Már Tacitus is beszámol arról, hogy volt erre vonatkozó kísérlet, de azért a két kultusz mégsem azonos. A korabeli római szokás volt, hogy a dénárra a elgyőzöttek isteneinek képét verték rá. III. Aretasz és II. Arisztobulosz idejéből fennmaradt egy olyan dénár mely Bacchus Iudaeust ábrázol. Tehát már száz évvel Antióchusz rendelkezése előtt is voltak kísérletek arra, hogy összemossák az Istenkultuszt és a Dionüszosz-kultuszt. Elképzelhető, hogy ennek hatására került be a zöld ágakkal való disztítés, a pálmaág lengetése, mely örömtáncsal is kiegészül (Bír 21,19 sköv) a lombsátrak ünnepén. A 2 Makk 6,7 arra utasít, hogy havonként kell megülni ezt az ünnepet. A 2 Makk 6,4 pedig arra enged következtetni, hogy a szent helyen az ünnep idején hetérák ténykedtek. A kultikus prostitúció sem újkeletű.³⁹

Az 1Makk 1,43-47 **bálványimádásról** számol be. A szövegben szereplő eidolói azonban arra enged következtetni, hogy képekről, vagy szobrokról van szó, azaz nem más istenek imádatáról, hanem a 2. parancs semmibe vételéről. A Tízparancsolatban a 2. a legújabb rész, ettől az akadálytól akartak megszabadulni, ugyanis több mint valószínű, hogy ez a parancsolat a gyakorlatba csupán a fogság után került be.⁴⁰

A 1Makk 1, 43-ban szereplő, a **szombat ünneplésének eltörlésére** vonatkozó beszámoló nem egyedülálló a maga nemében, ugyanis már Ámós is tudósít a szombat elhanyagolóirol (8,5). De ennek ünneplése is a babiloni fogság idején válik igazán

³⁷ Valószínűleg Antiochusz rendelkezései már egy amúgy is feszültségekkel teli társadalomba érkezett. Valószínűleg létezett már egy csoport, amely a hellenizálódás eszméjét támogatta, velük szemben pedig a hagyományhú zsidók próbálták az ősi értékeket védeni.

³⁸ KARASSZON, 185

³⁹ KARASSZON, 187

⁴⁰ KARASSZON, 186

fontossá, és ekkor kap fontos helyet a deuteronomium törvényei közt. A Papi teremtéstörténet az univerzális rend alapjává emeli a szombati pihenést. A szombat-tartás ellenzői valószínűleg úgy látták, hogy ez a szokás akadályozza a hellén kultúrába való integrálódásukat.

A **jeruzsálemi templom meggyalázásának** ténye sem annyira egyértelmű mint gondolnánk. Azt tudjuk, hogy *siqqúc sómemet*, azaz pusztító utálatosságot, iszonyatos bálványt emelnek a templomban, de a szerző nem konkretizálja, hogy miről van szó. Josephus Flavius úgy tudja, a jeruzsálemi templom oltárán bemutatott disznóáldozatról van szó. Ezzel szemben Nestlé azt mondja, Báal Sámomnak elrendelt oltárépítésről van szó.⁴¹ Az 1 Makk 4,43-46-ban leírt újjászentelés Flavius állítását támasztja alá, de a Dán 8,13 *happesá sómem*ről, azaz szörnyű bűnről tudósít, mely 2300 este és reggel tartott, ez pedig aligha utalhat építményre. Amennyiben a Dán 9,27-ben szereplő *k^énaf* nem figuratív, hanem konkrét értelemben van jelen, akkor Antióchusz Epiphánész a templom oltárának bal szárnyára építetett valamit (Dán 12,11). Az 1Makk 1,54 szintén építményt sugall. Ezekből az utalásokból azonban nem lehet eldönteni a *siqqúc sómem* mivoltát.

Vannak akik hajlanak arra, hogy a templom megszenteltetésére vonatkoztassák a pusztító utálatosságot. Ezt a nézetet alá támaszthatja természetesen a templom újjászentelésének ténye, azonban a templomba több pogány is belépett már. Titusz a már égő templomba lépett be, nyilván magával vitt néhány tárgyat a diadalmenetre. Kr. e. 64-ben Pompeius belépett a szentek szentjébe, de nem vitt el onnan semmit, és nem is építetett oda semmit. E tettével egyértelműsítette szándékait, jóllehet a zsidók szövetségeseik cselekedeteként fogták fel ezt. Jóllehet Pompeius a Római Birodalom szövetségeseként ezzel a gesztusával tulajdonképpen uralmába vette az országot és a vallást. Antiochusz Epiphánész nem lépett be a szentek szentjébe. Mi lehetett mégis a pusztító utálatosság. Nem valószínű, hogy valami hatalmi jelvény lett volna. Idegen kultuszgyakorlat azért lehetetlen, hiszen az az uralkodó nyílt provokációja lett volna alattvalóival szemben. Természetesen azért ezt az eshetőséget sem lehet kizárni.

Valószínűleg ebben is hellenista zsidók kultuszreformját kell gyanítanunk, melyet a hasszidok szakrilégiumként fogtak fel. Valószínűleg az áldozati oltárra építettek rá valamit, ami hasonlóná tette a görög szárnyasoltárokhoz. Hasszid szemmel ez a zsidó specifikum megsértése volt.⁴²

⁴¹ KARASSZON, 189

⁴² KARASSZON, 193

Az 1 Makk 9,54-56 arról számol be, hogy **egy főpap avatkozott a templomi életbe** (továbbá 1Makk7, 2Makk14). Ebben szereplő Akhimosz főpap, I. Démétrisztósz és Bakhidész a makkabeusok ellenfelei voltak és a hellenizálódás hívei. Az Akhimosz által elrendelt templomrombolás, valószínűleg azokra a falakra vonatkoztak, amelyek elválasztották a templom udvarát, ahová bárki beléphetett, a szentélytől, ahová csak felnőtt zsidó férfi léphetett be. Valószínűleg a hellénista zsidók véleménye az lehetett, nem célszerű többé az Ezdrás-Nehemiás kora óta jellemző népvallási forma már, s a szentélybe léphessenek be újra az idegenek, asszonyok és gyerekek is. Ez a demokratizálási törekvés hasszid szemmel szentségtörés volt.⁴³

V. Therikover azt állítja, hogy a **vallásüldözés** válasz volt a felkelésre és nem fordítva. Antiochusz Epiphanész a vallásban látta az okát, hogy Júdea nem megbízható. A hasszidok és a hellenisták között már régebb is voltak feszültségek. Menealosz főpappá tétele tette tönkre az amúgy is törekeny egyensúlyt a zsidó pártok között. Apollóniosznak azért kellett Jeruzsálembe mennie, hogy az Akira szíriai katonasággal legyen ellátva a rend fönntartása érdekében. A Makkabeus lázadás mégsem ekkor tört ki, s ez bizonyíték, hogy erre is valamilyen hatást gyakorolt Antiochusz Epiphanész megaláztatása. S figyelembe kell venni azt is, hogy a katonaság megjelenése azt üzenhette a hasszidoknak, hogy a szíriai király nem teljhatalmú ura a térségnek. Valószínűleg az ő megnövekedett antikvitásuk váltotta ki a lázadást, s az is valószínű hogy a hellenizálódni akaró zsidók arra bíztatták támogatójukat, hogy erőteljes lépéseket tegyen a hellenizmus ügyének támogatására.⁴⁴

Antiochusz Epiphanész tulajdonképpen kényszerhelyzetbe került. Bizonyítania kellett, hogy ő a környék teljhatalmú ura és nem hagyja cserben alattvalóit. A sors fintora csupán hogy ellenségeinek tollvonásai őrzik alakját.

Következtetés

Júdea a maga kicsiny voltában több pártnak és irányzatnak adott otthont. A dolgozatban most csupán néhány jelentősebbet említettem, mivel céloom elsősorban az volt, hogy bebizonyítsam ezek a pártok, jóllehet ezen vonásukról megfeledkezünk, valamennyien a

⁴³ KARASSZON, 191

⁴⁴ Bővebben lásd: KARASSZON, 193-194

zsidó identitás őrizői voltak. Nem mind ugyanazon értékeket védték s nem is azonos módon, de mindannyiukra szükség volt ahhoz, hogy a mai judaizmus, még ha leginkább rabbinikus, azaz farizeusi alapokon is, kifejlődjön. Az utolsó fejezet, Antiochusz Epiphanész alakjának leírása pedig egy példa arra, még ha nem is tudjuk, hogy az egymásnak ellentmondó adatok melyik csoport képviselőjének tollából is származnak, hogy az uralkodó csak némely nézetek képviselőinek szemében volt gonosz, mások felfogásuk pártolóját találták benne. S nincs ez másként korunk nép-nemzeti kisebbségeinek esetében sem.

Bibliográfia

1. ATTIAS, Jean-Christopher—BENBASSA Esther, *A zsidó kultúra lexikona* (ford. Pongrácz Mária), Balassi Kiadó, Budapest 2003, 84-85.
2. BERTRAM, Stephen, *Élet az ókori Mezopotámiában* (ford. Kmilcsik Ágnes), Gold Book, h.n. 2003, 22
3. BODÓ Barna, *Az identitás egyetemessége*, Polis Könyvkiadó, Kolozsvár 2004
4. BOWKER, John, *Das Oxford-Lexikon der Weltreligionen*, Patmos Verlag, Düsseldorf 1997, 856
5. COHEN, J. D. Shaye, Alexander the Great and Jaddus the High Priest According to Josephus, In: *AJS Review*, Vol. 7, 1982, 41-68
6. DONNER, Herbert, *Geschichte des Volkes Israel und seiner Nachbarn in Grundzügen 2*, Grundrisse zum Alten Testament 4/2, Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen 1995, 507
7. DORAN, Robert, *The first book of Maccabees*, in: *The New Interpreters Bible IV*, eds Long, G. Thomas et alii, Abingdon Press, Nashville, 1996
8. FLAVIUS, Josephus, *A zsidó háború*, Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1958
9. HOFFMANN A. Lawrence, *Hallels, Midrash, Canon and Loss, Psalms in Jewish Liturgy*. In: *Psalms in Community*, eds. H. W. Attridge – M. E. Fassler, Society of Biblical Literature, Atlanta 2003, 33-64.
10. KARASSZON István, *Az Ószövetség varázsa*, Kréné 3, Új Mandátum Kiadó, Budapest 2004, 180
11. KOMORÓCZY Géza, *Kiáltó szó a pusztában. A holt-tengeri tekercsek*, Osiris, Budapest 1998, 25

12. KÓSZEGHY Miklós, Babilontól Jeruzsálemig: a kommunikáció csapdái. In: *AETAS – Történettudományi Folyóirat* 2002/1
13. KURT Rudolph, *The baptist sects* In: *Cambridge History of Judaism*, (ed. W. Horbury et alii), Cambridge University Press, Cambridge 1999, 473
14. LEVINE, I. LEE, *Jerusalem. Portrait of the City in the Second Temple Period (538 B.C. – 70 C. E.)*, The Jewish Publication Society, Philadelphia 2002
15. NICKELSBURG, G. W. E., *Jewish Literature Between the Bible and the Misnah*, SCM Press, London 1981, 114-121
16. RENCKEN, H, *Die Religion des Alten Testamen*, in *Die biblische Welt I.* (ed. COOLS, P.J. et alii), Walter Verlag, Olten und Freiburg im Breisgau, 1965, 546
17. SCHIFFMAN, *From Text to Tradition. A History of the Second Temple & Rabbinic Judaism*, KTAV Publishing House, New York 1991
18. STEMBERGER, Günter, *The Sadducees their history and doctrines*. In: *Cambridge History of Judaism*, (ed. W. Horbury et alii), Cambridge University Press, Cambridge 1999, 428-444